

ÚVOD

Pro českou literaturu od nejstarších dob až do počátků obrození v poslední čtvrti 18. století se ustálil název „literatura starší“. Z tohoto názvu však nesmíme vyvozovat, že by šlo o literaturu, v níž nejsou žádné živé hodnoty, o literaturu naprosto vzdálenou dnešku. Takovým postojem k starší literatuře bychom vyřazovali z oběhu velkou část našeho kulturního dědictví, a tím by vznikla nenahraditelná kulturní škoda. Starší česká literatura vytvořila díla takového významu, že jejich dosah proniká až do přítomnosti, a proto by je měl každý český člověk znát a měla by mu být drahá, tím spíše, že daleko přesahují rámec naší národní vzdělanosti. Na velkomoravské půdě se vyvíjelo nejstarší slovanské písemnictví a naše starší literatura dala světu takové muže, jako byli Kosmas, Štítný, Hus, Chelčický, Blahoslav a Komenský. To jsou nepochybně zjevy, které patří všemu lidstvu.

Starší česká literatura zaujímá přední místo mezi evropskými literaturami vůbec. Pozoruhodné je nejen její stáří, ale i obsah a rozsah. Vyvíjí se déle než 900 let a její vývoj je nesen pokrokovou, ba revoluční tradicí. Neméně pozoruhodná je svým proniknutím do širokých vrstev své doby. Úsilí doby cyrilometodějské a husitské o zlidovění kulturních statků nemá ve většině evropských literatur obdoby. Svou revolučností a lidovostí je starší česká literatura přínosem do kulturní klenotnice celého světa. Proto si zaslouží mimořádnou pozornost v rámci celých českých literárních dějin a neměla by se zastiňovat nebo dokonce podceňovat jednostranným zdůrazňováním literatury nové a odtrhováním od ní.

Studium starší literatury však nemá jen význam citový. Je nezbytné i pro vědecké chápání literatury nové a nejnovější. Každý vývojový proces, jestliže jej chceme správně postihnout, je totiž nutno sledovat v co nejdělsím časovém průběhu. Proto je plné pochopení nové i současné literatury možné jen tehdy, jestliže ji vidíme jako jeden z článků dlouhé vývojové řady počínající již v devátém století. Studium nové české literatury se tedy nesmí neprodyšně oddělovat od studia literatury starší. Na druhé straně však i plné chápání a správné hodnocení literatury staré je možné jenom pod zorným úhlem literárního snažení dneška, a proto ani studium starší literatury nesmí tvořit svět uzavřený do sebe. Není vlastně žádná „stará“ a „nová“ literatura. To, čemu z praktických důvodů říkáme *starší* literatura, není jen starší

stadium literárního vývoje, nýbrž zároveň součást tak řečené literatury nové; vždyť takové zjevy, jako např. Komenský a Hus, náležejí i literárnímu dnešku.

Při studiu starší literatury se však setkáváme s tím, že její problematika bývá často zjednodušována a zkreslována a že se na ni nejednou mechanicky aplikují teoretické poznatky vyvozené z jednostranného studia literatury nové. O specifických vlastnostech literárního života v jednotlivých obdobích bude pojednáno na příslušných místech Dějin, úvodem je však nutno upozornit na některé obecné otázky týkající se literatury starší.

Nejnápadnější zvláštnost ve srovnání s literaturou novou je dlouhé časové rozpětí, v němž se starší literatura vyvíjela. Při studiu starší literatury sledujeme vývoj v době devíti set let. Proto by nebylo správné vidět ve starší literatuře celek úplně obdobný například literatuře za obrození nebo podobně. Dějiny starší literatury tvoří pět velikých epoch, jejichž náplň se měnila tak, jak probíhal vývoj naší společnosti. Avšak i tyto jednotlivé epochy zaujímají větší časové úseky, než jaké zaujímají vývojové periody v literatuře nové. Proto obraz vývoje ve starší době předpokládá větší dávku abstrakce, než jak je tomu v literatuře nové.

Pro celou starší dobu je dále příznačné, že pojem národní literatury nebyl v ní dosud vyvinut v dnešním slova smyslu. To se projevuje po dvojí stránce: jednak ve vztahu k literatuře slovenské, jednak v otázce vázanosti literatury k národnímu jazyku.

Starší česká a starší slovenská literatura tvořila vlastně jeden celek. Nepochybně se literární život vyvíjel jinak v českých zemích a jinak na Slovensku, ale tento obojí literární vývoj nelze od sebe oddělit. Hodnoty vytvářené v obou oblastech se pocítovaly jako společné kulturní vlastnictví, i když autoři sami žili jen v prostředí českém nebo slovenském. Takovým společným kulturním vlastnictvím je např. staroslověnská tvorba na Velké Moravě. Podobně i literatura exulantská byla určena pro české země stejně jako pro Slovensko, ba převážně pro Slovensko, tím spíš, že se po celou starší dobu užívalo v slovenské oblasti jako spisovného jazyka češtiny. Že české památky byly na Slovensku známy, dokazují dochované rukopisy nebo tisky v slovenských knihovnách. Kromě toho pozorujeme, že na Slovensku působili a se slovenským kulturním prostředím srostli spisovatelé českého původu, jako Třanovský a Jacobaeus, a naopak v českých zemích působili a do českého prostředí se věnovali Slováci, jako Silván, Kyrmezer a Benedikti. Tento společný kulturní majetek musíme při literárních dějinách respektovat, a proto do českých literárních dějin pojímáme i spisovatele slovenského původu, pokud v českém prostředí působili. Nebyla však věnována soustředěná pozornost spisovatelům, kteří působili jen na Slovensku a jejichž vliv na české kulturní prostředí se nápadněji nejeví.

To platí hlavně o spisovatelích doby protireformační, kdy se kulturní celistvost rozštěpila. Měli sice nepochybný význam v obrozenské době, protože byli pociťováni jako spisovatelé čeští — psali totiž jazykem v podstatě českým v době, kdy ještě spisovná slovenština nebyla vykrystalisována —, ale ve své době se jejich význam omezoval jen na prostředí slovenské; míníme autory jako Smrtník, Dubniczay, Hugolín Gavlovič apod. Rovněž nesledujeme lidovou píseň slovenskou. V době, kdy můžeme pozorovat i v Čechách a na Moravě sklon k literárnímu partikularismu, lze tyto zjevy sotva přiřadit k literárnímu procesu, který probíhal v našich zemích. Poučení o nich najde čtenář v *Dejinách starší slovenskej literatúry*, které vydala Slovenská akademie věd 1958.

Pokud jde o vázanost k jazyku, je třeba ve starší literatuře pamatovat na to, že pro příslušnost díla k domácí literatuře nebyla rozhodující vázanost na domácí jazyk. Proto např. na Slovensku pociťovali dlouho bibličtinu jako jazyk literatury slovenské, obdobně jako v nejstarších obdobích byla spisovným jazykem v našich zemích staroslovenština. V obou případech šlo o jazyk, kterým sice nemluvil lid, ale který byl lidu srozumitelný. Jako součást domácí literatury však byla pociťována i díla psaná latinsky, pokud se obracela k domácímu kulturnímu prostředí. — Tato skutečnost ovšem klade značné nároky na studium starší literatury. Jazyková přehrada však není nepřeklenutelná. Je sice samozřejmé, že vědecké studium starší literatury předpokládá znalost staré češtiny, staroslovenštiny a latiny, ale pro širší okruh zájemců o starší literaturu jsou dnes základní díla složená latinsky nebo staroslovensky přístupná v novočeských překladech. Z děl starší literatury působí jistě jazykové potíže jen staročeská díla doby předhusitské, ale ani tyto potíže nejsou nepřekonatelné, tím spíše, že edice staročeských památek bývají opatřeny diferenčními slovníčky. Některé památky byly i převedeny do nové češtiny, pro vážnější studium se však takové úpravy nehodí.

Jiným charakteristickým znakem starší literatury, zejména před koncem 14. století, je zlomkovitost. S ní souvisí to, že obraz literárního života musíme často rekonstruovat z fragmentů. V nejstarší době často pracujeme i s texty porušenými, které bývají dochovány ve zkomolené podobě, a vesměs s texty dochovanými jenom rukopisnými záznamy. Vědecké studium starých rukopisů proto vyžaduje spolupráci s paleografem a i tam, kde máme texty pro vědecké potřeby vydány tiskem, musí literární historik obírající se starou literaturou pracovat v těsné součinnosti s jazykozpytcem. Bez spolupráce s filologií se ostatně neobejde ani literární historik pracující v oboru literatury nové a nejnovější, ale při práci s literaturou staročeskou je tato spolupráce těsnější už proto, že studium starší literatury klade zvýšené požadavky na textovou kritiku.

Se zlomkovitostí dochovaných památek, ale také se specifickými zvláštnostmi literárního života v starší době, zvláště v 9. až 14. století, souvisí i a nony-

mita většiny děl starší literatury. Autora neznáme často vůbec, nebo známe jen jeho jméno, pokud je uvedeno zmínkou v textu (např. v skladbě Svaté Maříe s nebes chvála je uvedeno jméno skladatele Levštěna) nebo v podobě připojené poznámky od písaře rukopisu apod. (např. Husovo a Čapkovy jméno uvádí písař u některých písní v Jistebnickém kancionále). Někdy se dají jména autorů také vyčíst z akrostichu¹ (např. Bartoloměj z Chlumce). Při takových poměrech je pochopitelné, že naši nejstarší spisovatelé vlastně pro nás nemají svou lidskou tvář, neboť se o jejich životě zpravidla dohadujeme jen z toho, co se dá vyčíst z narážek v jejich spisech.

Anonymita většiny děl staročeské literatury souvisela s tím, že autorova osobnost nehrála v literárním procesu tak významnou úlohu, jakou hraje dnes. Až do husitské doby se ani písaři, ani čtenáři nebo posluchači o autory literárních děl mnoho nezajímali. Autorova osobnost se začala více uplatňovat až od doby husitské a teprve humanismus přinesl čtenářský zájem o ni. Z hlediska středověké literatury hraje proto v literárním procesu hlavní úlohu dílo a na rozdíl od dějin literatury nové budujeme obraz literárního života především na dílech bez znalosti autorů.

S anonymitou literárních děl je do jisté míry souvztažný i ten zjev, že zápisy literárních památek nemívají zpravidla až do 15. století autorem vytvořené tituly, jak jsme tomu zvyklí v literatuře nové. Název skladby bývá v starší literatuře uváděn někdy v závěru (explicitu, např. Život svaté Kateřiny) nebo v prologu (např. Hra o Kristovu zmrtvýchvstání), ale velmi často nebývá skládání nijak autorem označeno. Tituly v dnešním slova smyslu jsou celkem vzácné (v rukopisech se ustálil pro ně typ „Počínají se knihy o . . .“). Běžným se stalo označování díla titulem teprve s příchodem knihtisku. V 16. až 18. století se velmi často užívalo pro česky psaná díla názvů dvojdiálních, jejichž první část byla latinská nebo řecká. Názvy také bývaly daleko delší, než je obvyklé dnes, neboť nesloužily jen k označení díla, ale uváděly i stručně jeho obsah. Při citování se tyto tituly obyčejně zkracují; např. *Diadochus, id est successio, jinak Posloupnost knížat a králův českých, biskupův i arcibiskupův pražských a všech tří stavů slavného království českého, to jest panského, rytířského a městského se*

¹ *Akrostich(on)* je báseň, v níž počáteční písmena (slova) veršů, slok nebo odstavců tvoří slovo (větu). Např. počáteční písmena jednotlivých slok písně k Božímu tělu *De superna ierarchia*, zapsané v rukopisu z první poloviny 14. století, tvoří slova *DOMAZLAUS PREDICATOR: „De superna ierarchia . . . | Optatus dux in hac uia . . . | Magne matris magnus natus . . . | Aufert morbos, dat salutem . . . | Zelator mirabilis . . . | Legis dator ueteris . . . | Agnus incruce leuatus . . . | Uite nostre reparator . . . | Sacramenta dictat prius . . .“* atd.

V přeneseném smyslu se říká akrostich i takto vzniklému slovu. — Akrostich ovšem nemusí označovat autora, může jít i o jméno mecenášovo, světcovo v modlitbě nebo i o jméno obecně vztahující se k obsahu básně (akrostichon autorské, dedikační atd.).

Středověk si také liboval v *anagramech*, to je tvoření nových slov přeskupováním písmen nebo slabik (palma — lampa). Často se jich užívá jako hádanek, ale také jako pseudonymů. Do jaké míry jsou anagramy s pseudonymickou funkcí v starší české literatuře a do jaké míry se v nich skrývají údaje významné pro stanovení autorů, nedá se dosud bezpečně říci.

cituje jako „Diadoch“, nebo *Centrum securitatis, to jest Hlubina bezpečnosti aneb Světlé vymalování, jak v samém jediném bohu a pokorném se jemu na všecku jeho vůli oddání a poddání všecka dokonala přítomného života bezpečnost, pokoj a blahoslavenství záleží* bývá obvykle citováno jako „Hlubina bezpečnosti“. Autoři, zejména ti, kteří psali latinsky, také velmi často polatinšťovali a počítávali svá jména, např. *Konáč* užíval latinského jména *Finitor*.

Tam, kde není v rukopise dílo označeno titulem, vytváříme názvy uměle nebo bereme za název počáteční slova skladby (incipit). Tak se stává, že některá díla starší literatury bývají označována titulem staročeským a jiná titulem novočeským. U některých skladeb je i rozkolísanost, např. u lyrických písní se užívá vedle sebe buď titulu, nebo incipitu: Závišova píseň || Jižt mne všě radost ostává. V Dějinách se snažíme uvést do označování památek jistý řád, kanonizovat určité tituly, neboť jinak by vznikl zbytečný zmatek. Tam, kde chceme zdůraznit, že je užito incipitu ve funkci titulu, dáváme v Dějinách pro větší názornost tento titul do uvozovek (např. „*Otep myrrhy*“).

Při zlomkovitém dochování mnoha skladeb a jejich anonymitě je pochopitelně velmi obtížná i datace staročeských památek. U nejstarších textů přihlížíme k jazykovým kritériím, musíme však počítat s tím, že památky nebývají nejčastěji dochovány v původním znění, nýbrž v pozdějších opisech. Abychom určili s pomocí těchto opisů archetyp, po případě abychom dospěli k rekonstrukci archetypu, pomáháme si textovou kritikou a filologickým rozbořením textu².

Datum pořízení rukopisu bývá někdy uvedeno opisovačem, ale tím nelze určit datum složení památky, které může být od data opisu vzdáleno o celá desetiletí, ba staletí. Autorem bývá datace památky vkomponována do textu jen výjimečně (např. v básnických skladbách Budyšínského rukopisu), u některých skladeb se však dá doba jejich složení určit podle narážek na soudobé události (Jidáš podle zmínky o vyměnění Přemyslovců jako o události současné, první Spor duše s tělem podle připomínky slavných zemědělců apod.). Ani u tisků nebývá často uveden letopočet, zejména u knížek lidového čtení nebo u písní jarmarečních. Někdy však bývá skryto datum vzniku skladby v chronogramu.³

² *Archetyp* je podoba díla, kterou mu dal autor. Pokud není dílo dochováno v prvopise, snažíme se doarchetypu filologickou kritikou. — Filologická kritika se namnoze při úsilí o stanovení archetypu uchyluje k opravám porušeného textu, tak řečeným *konjekturám*. Např. v rukopisném znění básně z konce 14. století Podkoní a žák zní verš 313 takto: „Když ty již dieš budeš“; toto znění nedává smysl, a proto navrhl Josef Jireček znění pravděpodobněji: „Když ty již dieš, že prost budeš“ (= že budeš prost práce, že budeš mít volno). Konjektura velmi pravděpodobná, která je vlastně opravou zřejmé chyby, nazývá se *emendace*; v rukopise básně Svár vody s vínem (asi z téže doby jako Podkoní) je např. ve verši 88 obrat „dát . . . hrnek meka“, který emendujeme na nepochybně správné znění „dát . . . hrnek mléka“.

³ *Chronogram* je skupina slov, v nichž písmena odpovídající římským číslicím dávají dohromady letopočet. Např. František Jan Vavák v písní O zrušení roboty má verš skrývající letopočet 1777: „zDe VV CzeChskIM kráLoVstVVI“ (M = 1000, D = 500, dvakrát C = = 200, L = 50, pětkrát V = 25, dvakrát I = 2). Písmena mající číselnou hodnotu bývají graficky vyznačena (nejčastěji velkými písmeny).

Jako první uvedení do studia starší literatury je dále podán soupis nejdůležitějších prací o starší literatuře jako celku nebo o několika jejích obdobích a seznam nejdůležitějších pramenů ke studiu památek. Speciální bibliografie bude připojena vždycky za příslušnou kapitolu Dějin. Tato bibliografie si ovšem nečiní ani zdaleka nárok na úplnost; rozsah Dějin dovoluje podat jen velmi omezený výběr prací. Přitom se přihlíží především k pracím novějším, které nejsou zachyceny v dosavadních literárních dějinách. Všechny bibliografické údaje obsahují rok vydání; místo vydání je uvedeno pouze u některých publikací mimopražských. Odkazy na další literaturu najde čtenář ve spisech a člancích citovaných v bibliografii.

První ojedinělé zprávy o spisovatelích a jejich dílech nacházíme již v 16. století, např. v historickém kalendáři Prokopa Lupáče z Hlaváčova *Rerum Boemicarum ephemeris* (Kalendář českých dějin — 1584).

Soustavný zájem se objevuje v 17. století u Bohuslava Balbína ve spise *Bohemia docta* (Učené Čechy; tiskem jej vydal v letech 1776 — 1780 Karel Rafael Ungar) a v rukopisných materiálech Jana Jiřího Středovského. Balbín zpracoval literární dějiny v Čechách a Středovský shromažďoval materiál k podobným dějinám moravským. Z pozdějších badatelů snesl bohatý literárněhistorický materiál František Faustín Procházka v pracích *De saecularibus liberalium artium in Bohemia et Moravia fatis commentarius* (Rozprava o dějinách věd a umění v Čechách a na Moravě — 1782) a *Miscellaneen der böhmischen und mährischen Literatur* (Rozmanitosti z české a moravské literatury — 1784 až 1785, 3 svazky).

Vědecky látku celé starší literatury zvládl teprve Josef Dobrovský v *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur* (Dějiny českého jazyka a literatury — 1792; druhé vydání 1818 je rozšířeno, ale dovedeno jen do roku 1526). Nově vydal tento spis 1936 Benjamin Jedlička. Jedlička také pořídil překlad prvního vydání „Geschichte“ s titulem *Dějiny české řeči a literatury* (1951).

Svémi bibliografickými údaji dodnes poslouží druhé vydání *Historie literatury české* (1849) od Josefa Jungmanna.

Pevné základy k moderním dějinám starší české literatury položil ve svých universitních přednáškách Jan Gebauer (1838—1907). Ty však dosud nebyly vydány tiskem, vyšly jen jeho porůznu uveřejňované studie (*Stati literárně dějepisné I*, 1941, k vydání připravil Arne Novák). Gebauerových výkladů použil ve svých skriptech Emil Smetánka (1875—1949).

Po Gebauerovi zpracoval starší dobu souborně Jaroslav Vlček (1860—1930) v *Dějínách české literatury* (I 1897, II 1898; druhé, doplněné vydání vyšlo 1931 ve čtyřech svazcích; poslední vydání, pohříchu bez bibliografie, vyšlo ve dvou svazcích 1951) a Jan Jakubec (1862 až 1936) v *Dějínách literatury české* (1911; v druhém, doplněném vydání je starší literatuře věnován první svazek, 1929). Vlčkovy dějiny vynikají hlavně v partiích od husitství, kde autorovy soudy platí v podstatě dodnes. Doba předhusitská je však zpracována příliš stručně. Dějiny Jakubcovy jsou typické dílo pozitivistické vědy, shromažďující materiál v co největší úplnosti; uniká jim však hodnocení a nepostihují literární proces. Velmi cenná je zato jejich důkladná bibliografie sahající až do roku vydání. S ní musí pracovat každý, kdo se obírá starší literaturou. K ní také odkazujeme.

Nejlépe znalec starší literatury byl po Vlčkovi a Jakubcovi profesor brněnské university Stanislav Souček (1870—1935). Jeho universitní čtení, která byla dovedena až do Husa, nevyšla však tiskem. Rovněž nevyšly tiskem universitní přednášky Josefa Hanuše (1862—1941), který působil v letech 1921—1933 v Bratislavě, ač byly k tisku připraveny. Soubor statí pro-

fesora bratislavské a pak brněnské university Jana Vilikovského (1904—1946) vyšel posmrtně s titulem *Přehled českého středověku*, 1948 (péčí Antonína Škarky).

Poslední syntetické zpracování dějin starší literatury ve čtvrtém, přepracovaném a rozšířeném vydání *Přehledných dějin literatury české* od Arna Nováka (1880—1939) z let 1936 až 1939 (1946 vyšlo zkrácené znění upravené Rudolfem Havlem a Antonínem Grundem jako *Stručné dějiny literatury české*) zachycuje literární vývoj ve starší době jen stručně. Novákovy hodnocení je překonáno, jeho *Přehledné dějiny* (a stejně *Stručné dějiny*) uvádějí však základní bibliografii až do doby svého vydání, i když ne vždy spolehlivě.

Poslední zpracování starší doby sahající až do konce 15. století podal Antonín Škarka (* 1906) v *univerzitních skriptech* *Nástin dějin české slovesnosti v obdobích před rozkladem feudalismu I*, druhé vydání 1955.

Soubor statí o starší literatuře podávajících nový pohled na celou problematiku vydal Josef Hrabák (* 1912) s názvem *Studie ze starší české literatury*, 1956. Hlavně o český materiál se opírá jeho studie *Problém střídání literárních směrů v starých slovanských literaturách* (ve sborníku *Československé přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě*, 1958).

Hodně materiálu, zejména životopisného, snesl Josef Jireček (1825—1888) v abecedně uspořádané *Rukověti k dějinám literatury české do konce XVIII. věku* (1875—1876, 2 svazky; je sestavena většinou podle autorů).

Soupis starších tisků obsahuje *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*, který začal vydávat roku 1925 Zdeněk Tobolka (1874—1951). Pro literárního historika je též užitečná *Bibliografie české historie od Češka Zírta* (1864 až 1932), která vyšla v 5 svazcích v letech 1900—1912.

Edice staročeských textů přinášela knižnice *Sbírka pramenův ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku*, vydávaná Českou akademií (ČA); tato vydání jsou určena především filologům a jsou většinou transliterována (= písmenkový přepis; filologové takovému vydání říkají paleografické, kdežto historikové mu říkají diplomatické). Přístupněji byla zaměřena knižnice, založená Maticí českou, *Památky staré literatury české*; po druhé světové válce byla obnovena a nyní ji vydává ČSAV. Staré české památky vycházely také v knižnicích *Odkaz minulosti české* a *Národní klenotnice*; texty vážící se k reformaci přinášely knižnice *Špalíček* a *Sloupové pamětní*. Nyní vydává starší literaturu v úpravě přístupné širší čtenářské obci *Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění v knižnici Živá díla minulosti*. Pro literární vědu jsou také důležité *Prameny dějin českých* (*Fontes rerum bohemicarum*, zkratka PDC nebo FRB), vydávané především pro potřebu historiků.

Velký Výbor z literatury české (dále zkracujeme Výbor) vyšel ve dvou dílech péčí Pavla Josefa Šafaříka (1845, zhruba do husitství) a Karla Jaromíra Erbena (1868, zhruba husitství a humanismus). Nový Výbor vydává ČSAV (dále zkracujeme Výbor ČSAV) za redakce Bohuslava Havránka a Josefa Hrabáka; 1957 vyšel první samostatný svazek zahrnující literaturu od nejstarších dob až po husitství. Významné staré tisky přinesla také Tobolkova sbírka faksimilií, *Monumenta Bohemiae typographica* (*Památky českého knihtisku*).

Z časopisů přinášejí studie o starší literatuře a vydání textů zejména *Časopis Českého musea* (ČČM), nyní vycházející jako *Časopis národního musea* (ČNM), *Listy filologické* (LF), *Archiv für slavische Philologie* (AslPh), *Časopis Matice moravské* (ČMM), *Slovo a slovesnost* (SaS), *Časopis pro moderní filologii* (ČMF), *Český časopis filologický* (ČČF), *Český lid* (ČL; zvláště pro dobu od 17. století), *České museum filologické*, *Krok* a *Slezský sborník*. Některé studie přinesl také *Věstník Královské české společnosti nauk*, třída filosoficko-historická (VKČSN), *Věstník České akademie* (VČA), *Český* (dnes *Československý*) *časopis historický* (ČČH, ČsČH), *Národopisný věstník československý* (NVČ), *Časopis společnosti přátel starožitností českých*, dnes *Časopis společnosti přátel starožitností* (ČSPS) a

Česká literatura. — Některé časopisy přinesly i souhrnné bibliografie prací, které v nich byly uveřejněny (ČČM, ČMM, Slezský sborník).

Pro studium jsou důležité také soupisy rukopisů chovaných v knihovnách a archivech. Nejdůležitější jsou tyto: Josef Truhlář, *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum*, 1905—1906 (soupis latinských rukopisů pražské Universitní knihovny); týž, *Katalog českých rukopisů c. k. veřejné a universitní knihovny pražské*, 1906; Adolf Patera a Antonín Podlaha, *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapitoly pražské*, 1910—1922 (2 díly a dodatky); F. M. Bartoš, *Soupis rukopisů Národního musea v Praze*, 1926—1927 (2 díly); Josef Vašica a Josef Vajs, *Soupis staroslovanských rukopisů Národního musea v Praze*, 1958; kolektiv, *Průvodce po Státním archivu v Brně*, 1954; Miloslav Bělohlávek, *Městský archiv v Plzni*, 1954; kolektiv, *Archiv hlavního města Prahy*, 1955; kolektiv, *Státní ústřední archiv Praha*, 1955; Jaroslav Dřimal, *Archiv města Brna*, 1956; kolektiv, *Archiv města Bratislavy*, 1956; kolektiv, *Státní archiv v Litoměřicích*, 1956; Jaroslav Eršil - Jiří Pražák, *Archiv pražské metropolitní kapitoly I*, 1956; Emma Urbánková, *Rukopisy a vzácné tisky pražské Universitní knihovny*, 1957; Jaroslav Weber, Josef Tráška a Pavel Spunar, *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*, 1958; vedle četných soupisů rukopisů Vladislava Dokoupila — bohužel cyklostylovaných — týkajících se materiálu moravského, vyšel tiskem jeho *Soupis rukopisů knihovny augustiniánů na St. Brně*, 1957.

Poučení o vývoji jazyka podává Bohuslav Havránek v práci *Vývoj spisovného jazyka českého, Československá vlastivěda, řada II, Spisovný jazyk český a slovenský*, 1936.

Ze slovníků je důležitý hlavně pro studium 16. až 18. století Josefa Jungmanna *Slovník česko-německý*, 1835—1839 (5 dílů); speciální *Slovník staročeský* vydával Jan Gebauer (1903—1916, vyšly jen dva díly — po heslo „netbanlivost“). — Nový slovník staré češtiny připravuje ČSAV. — Malý diferenční slovníček vydal František Šimek, *Slovníček staré češtiny*, 1947; obsahuje však pouze málo výrazů, takže pro náročnější četbu nestačí. — Hodně materiálu obsahují slovníky při vydáních staročeských památek ve *Sbírcce pramenův*, zvláště při Smetánkově vydání *Životů sv. Otců*.

Uvedení do dějin staroslověnštiny podává Vatroslav Jagić, *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*, 2. vydání, Berlin 1913; z mluvnice André Vaillant, *Manuel du vieux slave, I Grammaire, II Textes et glossaire*, Paris 1948 (též ruský překlad *Rukovodstvo po staroslavjanskomu jazyku*, Moskva 1955); St. Kul'bakin, *Drevněcerkovnoslavjanskij jazyk*, 3. vydání, Charkov 1917 (též český překlad Bohuslava Havránka, *Mluvnice jazyka staroslověnského*, Praha 1928, přetisk 1947).

Staroslověnský slovník vydal Franjo Miklosich (Miklošič), *Lexicon Palaeoslovenico - graeco-latino*, Vindobonae 1862—1865, znovu 1922. Slovanský ústav ČSAV začal vydávat střední slovník, v němž jsou uvedeny významy český, rusky a německy.

Uvedení do středověké latiny (hlavně bibliograficky) podává Karl Strecker, *Einführung in das Mittellatein*, 3. vydání v Berlíně 1939. Vyšel také doplněný francouzský překlad, *Introduction à l'étude du latin médiéval, traduite par Paul van de Woestijne*, 2. vydání v Paříži 1946, a anglický, *Introduction to Medieval Latin. English translation and revision* by Albert B. Palmer, Berlin 1957.

Ze slovníků středověké latiny je základní dílo Carolus Dufresne dom. Du Cange, *Glossarium ad Scriptores mediae et infimae Latinitatis*, po prvé ve 3 svazcích v Paříži 1678; vydání, které přepracoval Leopold Favre, v 10 svazcích, Niort 1883—1888 a znovu 1937—1938. V podstatě praktický výtah z tohoto díla je W. H. Maigne d'Arnis, *Lexicon manuale ad scriptores mediae et infimae Latinitatis*, vydal abbé Migne, Paříž 1890. Stručný, ale praktický je slovník E. Habel - F. Gröbel, *Mittellateinisches Glossar*, Paderborn 1931. Z velikého díla J. L. Niemeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon minus*, Leiden, od roku 1954, vyšlo teprve několik sešitů. Na slovníku naší středověké latiny pracuje v rámci velké mezinárodní akce Akademii

Kabinet pro studia řecká, římská a latinská při ČSAV. Od roku 1953 vydává Polská akademie věd Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce. Lexicon mediae et infimae Latinitatis Polonorum. Důležité je i vydání středolatinšského slovníku Fr. Blatta, *Novum glossarium mediae latinitatis ab anno DCCC ad annum MCC*, Copenhague 1957.

Stručné poučení o středověké latinské literatuře podává Gustav Gröber, *Uebersicht der lateinischen Literatur von der Mitte des 6. Jahrhunderts bis 1350*. (Gröbers Grundriss der romanischen Philologie, sv. II, Strassburg 1902, 2. vydání 1905.) — Základní dílo o středověké latinské literatuře, bohužel nedokončené, je Max Manitius, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, I 1911 (od Justiniana do první poloviny 10. století), II 1923 (do boje o investituru), III 1931 ve spolupráci s Paulem Lehmannem (do konce 12. století). — Stručný přehled pozdější latinské literatury, i humanistické, podávají F. A. Wright - A. Sinclair, *A History of Later Latin Literature*, London 1931.

Soubor latinské duchovní lyriky vydali Guido Maria Dreves a Clement Blume, *Analecta hymnica mediae aevi*, Leipzig 1886—1930 (55 svazků a 4 svazky *Hymnologische Beiträge*).

K vědeckému a vůbec odbornějšímu studiu starší literatury je nutno naučit se pracovat přímo s rukopisy. K tomu účelu je třeba seznámit se se základy a zásadami paleografie (nauky o vývoji a čtení starých písem). Hlavní příručky pro získání základních potřebných znalostí jsou tyto: Gustav Friedrich, *Učebná kniha paleografie latinské*, 1890; Alexander Húščava *Dejiny a vývoj nášho písma*, Bratislava 1951; *Rukověť vývoje knižních písem v Čechách* připravuje Pavel Spunar. Vysokoškolská skripta připravil prof. Jindřich Šebánek; vyšla r. 1957. Z cizích příruček je důležitá práce Wł. Semkowicze, *Paleografia łacińska*, Kraków 1951.

Pro hlubší proniknutí do starší literatury je třeba znát dějiny středověké filosofie a někdy je třeba nahlédnout do spisů církevních spisovatelů. Dějiny středověké filosofie z marxistického hlediska podává kolektivní dílo *Filosofického institutu akademie věd SSSR*, *Dějiny filosofie I—II*, zpracované za redakce G. F. Alexandrova aj., český překlad 1950—1952; i když bylo podrobena kritice, je to dosud nejlepší synthetické zpracování látky. — K informaci poslouží také filosofický slovník *Kratkij filosofskij slovar'* (za redakce M. Rozentala a P. Judina), Moskva 1951; český překlad vyšel 1955 jako *Stručný filosofický slovník*.

Spisy církevních učitelů vydal souborně Jacques Paul Migne, *Patrologiae cursus completus, series latina* (221 dílů, Paris 1844—1864), *series graeca* (166 dílů, Paris 1857—1866); *Patrologiae Latinae Supplementum* začal vydávat Adalbert Hamman, Paris 1958.

K určování citátů z bible slouží tak zvané biblické konkordance. Latinské bývají zpravidla při velkých vydáních bible. — K určování českých citátů, ale jenom pro překlad Kralické bible, slouží *Biblická konkordance*, druhé revidované vydání 1933; nová konkordance vychází v sešitech od roku 1954 (Miloš Bič — J. B. Souček, *Biblická konkordance*).

Poučení o evropských dějinách z marxistického hlediska podává kolektivní práce *Istorija srednich vekov I—II*, Moskva 1952—1954, v českém překladu *Dějiny středověku*, I 1957, II 1958. Pro české vydání byly učiněny v textu některé úpravy.

Nejnovější zpracování českých dějin starší doby přináší *Přehled československých dějin I* (do roku 1848), který vydal *Historický ústav ČSAV* (za redakce Josefa Macka, Františka Grause a Jána Tibenského), 1958.

O dějinách výtvarnictví poučuje Antonín Matějček, *Dějepis umění I—VI*, 1922 až 1936; středověku je věnován díl II. a III. (1924—1927). — Stručné poučení o dějinách umění najdeme také v práci A. Matějčka *Dějiny umění v obrysech*, poslední vydání 1958. — Českému výtvarnému umění je věnována kolektivní práce *Dějepis výtvarného umění v Čechách*, redigovaná Zdeňkem Wirthem; vyšel jenom I. díl (1931), věnovaný středověku. Tyto práce jsou důležité hlavně materiálem, který přinášejí, jejich pojetí je však dnes již překonáno.

To platí i pro dějiny hudby, které zpracoval Gracián Černušák ve spise *Přehledný děje-*

pis hudby I—II, 1946—1947. — S minulostí české hudby nás seznamuje Jan Rácek v České hudbě od nejstarších dob do počátku 19. století, 1949; nové vydání vyšlo 1958. — O naší hudbě od nejstarších dob do dvacátých let 15. století pojednává obšírně Zdeněk Nejedlý ve spisech Dějiny předhusitského zpěvu v Čechách, 1904, Počátky husitského zpěvu, 1907, Dějiny husitského zpěvu za válek husitských, 1913. V sebraných spisech vyšly tyto práce v šesti svazcích pod společným titulem Dějiny husitského zpěvu, 1954—1956. (Dále citujeme jen podle tohoto vydání v sebraných spisech.)

Pojmy z oblasti hudební teorie vysvětluje nedokončený Pazdírkův hudební slovník naučný, I 1929, II 1937.